

всі соціально-економічні й суспільно-політичні негаразди. По-друге, більшість випадків заочної образи імператора були персоніфікованими й адресувались Миколі II. Тому їх слід розглядати не як прояви антимонархічних настроїв, а випадки агресивного і багато в чому ситуативного невдоволення «поганим царем».

Посилання

1. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин (далі – ВДАЧОН), ф. 358, оп. 3, спр. 327.
2. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 442.
3. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 467.
4. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 474.
5. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 572.
6. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 4, спр. 442.
7. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 4, спр. 444.
8. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 4, спр. 446.
9. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 4, спр. 526.
10. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 409.
11. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 417.
12. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 455.
13. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 457.
14. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 576.
15. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 584.
16. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 6, спр. 240.
17. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 6, спр. 283.
18. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 6, спр. 312.
19. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 6, спр. 324.
20. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 6, спр. 397.
21. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 7, спр. 314.
22. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 7, спр. 370.
23. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 7, спр. 403.
24. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 7, спр. 507.
25. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 7, спр. 569.
26. Михайлюк О. Селянство України в перші десятиліття XX ст.: соціокультурні процеси. – Дніпропетровськ, 2007.
27. Новое уголовное уложение. – СПб., 1903.
28. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. – Черкаси, 2007.

Потапенко М.В. К вопросу о эволюции образа императора в общественном мнении населения Черниговской губернии в начале XX в. (по материалам Нежинского окружного суда)

Анализируются материалы Нежинского окружного суда 1905–1915 гг. о заочном оскорблении Николая II. На их основании уточняются особенности эволюции образа императора в общественном мнении населения Черниговской губернии в начале XX в.

Ключевые слова: общественное мнение, правосознание, наивный монархизм.

Potapenko M.V. Evolution of the public opinion on the image of the emperor in Chernihiv province at the beginning of the 20th century (by Nizhyn District Court documents)

The author analyzes Nizhyn District Court materials of the case of insult to Mykola II dated 1905–1915. The analysis gives the opportunity to trace the evolution of the public opinion on the image of the emperor in Chernihiv province at the beginning of the 20th century.

Key words: public opinion, legal awareness, primitive monarchism.

10.03.2016 р.

УДК 94(477):303.422 П.Солонина «188/191»

О.Я. Рахно

ЗЕМСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ П.М. СОЛОНІНИ

У статті висвітлено основні віхи життєвого шляху та громадської діяльності члена Чернігівської губернської земської управи у 1883–1899 та 1901–1917 рр. П.М. Солоніни (1843–після 1917). Особливу увагу приділено аналізу його діяльності у Чернігівському губернському земстві.

Ключові слова: П.М. Солоніна, Чернігів, губернське земство, гласний, член управи.

Серед діячів Чернігівського губернського земства, які плідно працювали на користь населення губернії, чільне місце займає Петро Миколайович Солоніна (1843 – після 1917) – викладач, а потім директор Чернігівської земської учительської семінарії, губернський гласний та член Чернігівської губернської земської управи упродовж тридцяти років. Втім, його життєвий шлях та громадська діяльність ще не знайшли висвітлення в історичній літературі. Дана стаття має на меті заповнити цю прогалину.

Козацько-старшинський, а згодом – дворянський рід Солонин відомий з XVII ст. [1] Його представники служили на сотенних та полкових урядах у Війську Запорозькому, офіцерами та генералами у війську, чиновниками в адміністративних органах Російської імперії [2, с. 189–191].

П.М. Солоніна народився 12 лютого 1843 р. [3, арк. 90 зв.–91] у м. Нижні Серги на Уралі у родині надвірного радника Миколи Костянтиновича Солоніни (1813–1904) та його дружини Марії Родіонівни Кларк (? – 1883) [4, с. 727].

М.К. Солоніна народився 20 березня 1813 р. у родовому маєтку у с. Савин Остерського повіту Чернігівської губернії. Освіту здобув у Санкт-Петербурзькому дворянському пансіоні і з 23 липня 1823 р. служив канцеляристом у Санкт-Петербурзькій Казенній палаті. 2 лютого 1832 р. він став помічником столоначальника у відділенні «питейных» зборів, а потім з 5 березня 1835 р. обійняв таку ж посаду у Департаменті уділів. 18 січня 1838 р. був призначений молодшим маркшейдером (урядовим чиновником для нагляду за правильністю і точністю геодезичних вимірювань при гірничих роботах) до Уральського гірничого правління та незабаром – справником на металургійні заводи княгині Є.Е. Білосільської. 14 травня 1840 р. М.К. Солоніну перевели на Сергіївські заводи купця М.К. Губина. З 12 червня 1845 р. він служив справником на декількох металургійних заводах Уралу, а з 24 лютого 1848 р. працював у канцелярії пермського губернатора, потім з 22 грудня 1848 р. до 1 березня 1850 р. – в Іркутському губернському правлінні. У 1852 р. М.К. Солоніна перебував у штаті Уральського гірничого правління. Напевно, у другій половині

XIX ст. він повернувся до родового маєтку. Помер 6 червня 1904 р. в Острі і був похований у родовому маєтку в с. Савин [4, с. 727].

Петро Миколайович Солонина здобув середню освіту у Чернігівській гімназії, а потім навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира, який не закінчив, і незабаром перебрався до Петербурга.

4 лютого 1872 р. П.М. Солонина «по выдержании испытания на звание учителя русского языка при уездных училищах» був призначений попечителем Санкт-Петербурзького навчального округу на посаду позаштатного учителя до Сампсонівського повітового училища у Санкт-Петербурзі. Проте вже 7 березня 1873 р. він був звільнений з посади за власним бажанням і повернувся на Чернігівщину. 16 березня того ж таки року на запрошення Чернігівської губернської земської управи Петро Миколайович був призначений на місце викладача Чернігівської земської учительської семінарії і 8 травня 1873 р. розпорядженням попечителя Київського навчального округу був затверджений на цій посаді [3, арк. 90 зв. – 91]. Тут він працював наступні п'ять років до закриття семінарії. У зв'язку з хворобою директора в останні місяці її функціонування з 15 березня по 1 липня 1878 р., поряд з обов'язками викладача, П.М. Солонина виконував обов'язки директора семінарії [3, арк. 90 зв. – 92].

7 лютого 1875 р. П.М. Солонина побрався з дочкою колезького асесора Софією Іванівною Филиповською. Подружжя мало синів Анатолія (народ. 4 липня 1880 р.), Віктора (народ. 15 грудня 1891 р.), дочок Олександрю (народ. 22 квітня 1878 р.) та Зинаїду (народ. 18 січня 1883 р.) [3, арк. 91–92].

П.М. Солонина був власником чималих земельних володінь, маючи у селах Булахово, Євминка, Савин Остерської та Соболівка і Літочки Семиполківської волостей Остерського повіту Чернігівської губернії 750 дес. землі (1910 р.) [4, с. 731]. Він також мав земельну власність у Городнянському повіті та садибу у Чернігові, що дозволяло йому брати участь у виборах до земських та міських органів самоврядування.

Наприкінці 1878 р. П.М. Солонина був обраний гласним Чернігівської міської думи і на її засіданні 29 січня 1879 р. – членом міської управи, однак на цій посаді перебував недовго. Напевно, знову за «сімейними обставинами» він звільнився з посади і перебував з 7 березня по 23 вересня того ж таки року у відставці, поки не влаштувався на посаду помічника секретаря з'їзду мирових суддів Козелецького округу Чернігівської губернії. Але 20 грудня 1880 р. за власним бажанням він був звільнений з посади [3, 93 зв.–94].

З 1883 р. розпочинається активна земська діяльність П. М. Солонини. 31 травня 1883 р. він був обраний гласним Остерського повітового земсь-

кого зібрання, а 30 червня того ж таки року – гласним Городнянського повітового земства. 18 серпня 1883 р. остерські земські гласні обрали його гласним Чернігівського губернського земського зібрання [3, 94 зв.–95]. На засіданні останнього 20 грудня 1883 р. він більшістю голосів (37 проти 20) був обраний членом Чернігівської губернської земської управи. Того ж таки дня разом з новообраним головою управи М.О. Константиновичем П.М. Солонина був одногосно обраний до складу Чернігівської губернської училищної ради [5, с. 72]. До того ж 27 січня 1884 р. чернігівським губернатором Петро Миколайович був затверджений «заступаючим место» голови Чернігівської губернської земської управи [3, арк. 95 зв.–96].

На посаду члена Чернігівської губернської земської управи П.М. Солонина переобирався на десять трирічних термінів, за виключенням 1899–1901 рр., і чимало прислужився земству й населенню Чернігівської губернії. Разом з тим, дворянство губернії обирало П.М. Солонину членом Чернігівського відділення Державного дворянського земельного банку. Він призначався членом Чернігівського відділення Державного банку «учетно-ссудного комитета по сельскохозяйственным кредитам». Упродовж декількох чотирирічних термінів П.М. Солонина був гласним Чернігівської міської думи. Він не залишався осторонь проблем рідного повітового земства. 4 жовтня 1904 р. остерські земці обрали його попечителем Святівської земської школи та почесним «блюстителем» Євминської міністерської школи [3].

За посадою члена управи та заступника її голови у коло обов'язків П.М. Солонини входило завідування бухгалтерією, питаннями народної освіти та громадської опіки, нагляд за складанням кошторисів, фінансового та господарського звітів губернської земської управи, завідування земською друкарнею тощо. До того ж він обирався до складу земських комісій для підготовки різних питань.

Особливу увагу П.М. Солонина приділяв розвитку народної освіти і робив усе можливе для покращення її стану в Чернігівській губернії. Чернігівське губернське земське зібрання на черговій сесії 1895 р. вирішило з'ясувати за допомогою повітових управ і училищних рад реальний стан освітньої справи в губернії з метою подальшого розвитку шкільної мережі й запровадження загальної початкової освіти в регіоні [6, с. 153]. Втім, «Доклад губернской управы о содействии губернского земства повсеместному открытию народных школ», підготовлений у 1896 р., давав не зовсім вірну картину стану початкової освіти в губернії [7], оскільки ситуація цій галузі була дуже складною. Виступаючи з «особливою думкою», П.М. Солонина зазначав, що на 1896 р. із понад 200 тис. сільських дітей шкільного віку навчалось лише 28 %, у тому числі хлопчиків – 47 %, дівчаток –

лише 8,5 % [8, с. 609]. Тому, не без участі П.М. Солонини, губернське земське зібрання ухвалило рішення про створення спеціальної комісії для з'ясування стану шкільної справи в губернії та складання розрахунків для запровадження загальної початкової освіти. До складу комісії на чолі з губернським предводителем дворянства, князем М.Д. Долгоруковим, увійшли кращі представники чернігівської інтелігенції – В.М. Хижняков, О.О. Русов, І.Л. Шраг та ін. Секретарем комісії був Б.Д. Грінченко, якого в 1898 р. змінив М.М. Коцюбинський. Ретельно опрацювавши зібрані матеріали, комісія дійшла висновку про «необхідність, окрім існуючих 600 шкіл, побудувати ще 1600 шкіл, на що видатки можуть виразитися у сумі 3–5 млн. крб.» [9, с. 20]. У проекті постанови пропонувалося порушити перед урядом клопотання про виділення половини коштів, необхідних для будівництва шкільних споруд, допомогу в їх утриманні та надання Чернігівському губернському земству субсидії по 100 000 крб. щорічно протягом 20 років. Незалежно від рішення уряду, комісія запропонувала губернському земству взяти на себе чверть витрат на утримання шкіл, які відкриватимуться з 1898 р. Оскільки губернське земське зібрання відхилило цей проект, навесні 1899 р. комісія фактично припинила свою діяльність.

За дорученням губернської земської управи П.М. Солонина вивчав ряд важливих напрямків діяльності губернського земства, зокрема питання догляду за сиротами [10], діяльність позичково-ощадних товариств губернії [11], земських ремісничих майстерень в Остерському повіті [12].

П.М. Солонина не стояв осторонь громадського й культурного життя Чернігова і працював у складі багатьох громадських організацій. Зокрема, у складі чернігівської інтелігенції він виступив членом-засновником Чернігівської громадської бібліотеки, що розпочала свою діяльність 15 березня 1877 р. [13, с. 4], і в 1888 р. був обраний головою її правління [14, с. 256].

Петро Миколайович був членом-засновником «Общества взаимного вспомоществования учащим и учившим Черниговской губернии», покликаною надавати матеріальну допомогу вчителям та пенсіонерам початкових народних училищ. Перше загальне зібрання членів Товариства відбулося 4 січня 1899 р. На ньому він разом з В.М. Хижняковим, О.О. Русовим та Є.І. Малявкою був обраний до складу правління та виконував обов'язки скарбника товариства [15, с. 14]. Тривалий час згідно обрання земським зібранням та затвердження попечителем Київського навчального округу П.М. Солонина перебував у складі Опікунської ради Чернігівської міністерської жіночої гімназії [16, с. 3] та Чернігівської жіночої гімназії Н.Н. Заостровської [17, с. 10].

За плідну громадську діяльність 1 січня 1910 р. П.М. Солонина був нагороджений орденом

св. Станіслава 3 ступеня [3, 103 зв. – 104].

Причина тривалого перебування П.М. Солонини на посаді члена Чернігівської губернської земської управи крилася в тому, що він став фахівцем земської справи, мав помірковані погляди, знаходив спільну мову з представниками різних течій у губернському земському зібранні та адміністрацією губернії, тому земці постійно обирали його до складу земського керівного органу. Показовим у цьому відношенні є наступний факт. Восени 1913 р. країна готувалася до святкування 50-літнього ювілею земських установ. Начальник Головного управління у справах місцевого господарства Міністерства внутрішніх справ М.М. Анциферов секретним листом № 26 від 10 жовтня 1913 р. звернувся до чернігівського губернатора з пропозицією надати до 1 листопада 1913 р. нагородні списки і формуляри про службу земських діячів, поданих губернатором для нагородження орденами у зв'язку з 50-літнім ювілеєм земських установ «за корисну і тривалу діяльність на користь Престолу і Вітчизни» [18, арк. 1]. Підготувавши відповідне подання, чернігівський губернатор І.І. Стерлігов у секретному листі від 30 жовтня 1913 р. за № 5313 повідомляв Міністерство, що питання нагородження голови та членів губернської земської управи він залишає відкритим «в виду демонстративно-враждебного отношения этой коллегии ко всем начинаниям правительственной власти; в случае же признания желательным награждения кого-либо из деятелей губернского земства, я предлагал бы остановиться на Петре Николаевиче Солонине или Петре Ивановиче Калиновском, которые являются наиболее умеренными» [18, арк. 63–64 зв.]. У грудні 1914 р. П.М. Солонина був нагороджений орденом св. Станіслава 2 ступеня [19, с. 3].

На засіданні Чернігівського губернського земського зібрання 1 березня 1914 р. П.М. Солонина знову був обраний членом губернської земської управи і 6 березня того ж таки року затверджений на цій посаді губернатором. За вислугу років 3 березня 1914 р. він був підвищений у статські радники [3, арк. 103 зв. – 104].

При розподілі обов'язків між головою та членами губернської земської управи на трирічний термін 1914–1917 рр. на її засіданні 3 червня 1914 р. на П.М. Солонину покладалося «заведывание бухгалтерией и казначейской частью, вопросам народного образования, общою частью общественного призрения, за исключением Слободской богадельни, наблюдение за составлением смет, денежного и хозяйственного отчетов губернской управы, заведывание земской типографией, книжным складом, хозяйственной частью по управе, принадлежащими губернскому земству зданиями (помещениями управы, музея и книжного склада), заведывание библиотекой и архивом управы, а также эмеритальной кассой» і разом з головою упра-

ви О.О. Бакуринським наглядати за будівництвом нового будинку управи [20, с. 2]. У зв'язку з мобілізацією члена управи О.І. Товстоліса у «ратники» державного ополчення постановою управи від 29 січня 1915 р. на П.М. Солонину додатково було покладено ще й завідування страховим відділенням управи [20, с. 3].

Остання віднайдена інформація про багаторічного губернського гласного та незмінного члена Чернігівської губернської земської управи П.М. Солонину датується 1917 р. На засіданні Чернігівського губернського земського зібрання 4 березня 1917 р. голова зібрання граф В.О. Мусін-Пушкін звернувся до гласних з наступними словами: «Настоящее земское собрание является первым, когда мы не видим среди себя старейшего члена собрания П.Н. Солонины, который в настоящее время тяжело болен. Предлагаю от имени собрания передать ему сочувственный привет и пожелание скорейшего выздоровления и надежду скоро видеть его вновь в числе членов собрания» [21, арк. 31]. Напевно, хвороба не дала йому можливості продовжити плідну громадську діяльність. На губернському земському зібранні у травні того ж таки року П.М. Солонина був відсутній і до роботи у губернській земській управі більше не повертався.

У жовтні 1917 р. 74-річний П.М. Солонина підтримав кандидатський список «Группы внепартийных общественных деятелей», очолюваної М.П. Савицьким, яка балотувалася до складу Всеросійських Установчих зборів, вказавши адресу «Чернигов, ул. Гончая, собственный дом» [22, арк. 4 зв.].

Отже, своєю працею у Чернігівській губернській земській управі П.М. Солонина зробив чимало корисного для піднесення життєвого та культурного рівня населення Чернігівщини, залишивши помітний слід у громадському житті губернії.

Посилання

1. Мицик Ю.А. Солонины // Ю.А. Мицик, В.В. Томазов // Энциклопедия истории Украины. – К.: Наукова думка, 2012. – Т. 9. – Прил. – С. – С. 706.
2. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г.А. Милорадович. – СПб.: С.-Петербургская Губернская типография, 1901. – Т. 2. – Ч. 6. – 316 с.
3. Держархів Чернігівської обл., ф. 145, оп. 3, спр. 804, арк. 90–104.
4. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник / В.Л. Модзалевский. – К.: Типо-Литография «С.В.Кульженко», 1914. – Т. IV (П – С). – IV, 832, 26 с.
5. Журналы Черниговского губернского земского собрания XIX очередной сессии (с 7-го по 24-е декабря 1883 года) // Земский сборник Черниговской губернии (далі – ЗСЧГ). – 1884. – № 3. – Приложение. – С. 1–592, I–XXIV.
6. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXXI очередной сессии 1895 года, состоявшейся с 16-го января по 1-е февраля 1896 года. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1896. – 499 с.
7. Журналы Черниговского губернского земского собрания XXXII очередной сессии 1896 года, состоявшейся с 15–28 февраля 1897 года. – Чернигов, 1897. – Приложение 115. –

С. 554–608.

8. Особое мнение члена губернской управы П.Н. Солонины «К докладу губернской управы о повсеместном открытии народных школ» / Приложения к Журналам губернского земского собрания 1896 года (окончание) // ЗСЧГ. – 1898. – № 9. – Приложение. – С. 609–618.

9. Краткое изложение занятий комиссии // Черниговскому губернскому земскому собранию XXXIII очередной сессии Комиссии по народному образованию доклад // ЗСЧГ. – 1898. – № 2–4. – Приложение. – С. 1–22.

10. Солонина П.Н. Сиротский дом / П.Н. Солонина // Отчет Черниговской губернской земской управы за 1888 год. – Чернигов, 1889. – С. 151–180; Його ж. О сиротах, призываемых в семействах / П.Н. Солонина // Там само. – С. 181–186.

11. Солонина П.Н. О ссудо-сберегательных товариществах / П.Н. Солонина // Отчет Черниговской губернской земской управы за 1888 год. – Чернигов, 1889. – С. 319–328.

12. Солонина П.Н. Земские ремесленные мастерские в Остерском уезде // ЗСЧГ. – 1903. – № 1. – С. 50–58.

13. Очерк развития Черниговской общественной библиотеки за 20 лет ее существования (1877–1896) и Отчет Библиотеки за 1897 год. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1898. – 116 с.

14. Отчет Черниговской общественной библиотеки за 1888 год // ЗСЧГ. – 1889. – № 7–8. – С. 244–256.

15. Журнал заседания общего собрания членов Общества взаимного вспомоществования учащим и учившим Черниговской губернии 10-го августа 1899 года // ЗСЧГ. – 1900. – № 9. – Приложение. – С. 1–81.

16. Земская и городская хроника Черниговской губернии // Черниговская земская неделя. – 1914. – № 23. – 6 июня.

17. Содержание Черниговской женской гимназии Н.Н. Заостровской в 1913 году // Черниговская земская неделя. – 1914. – № 6. – 7 февраля.

18. Держархів Чернігівської обл., ф. 145, оп. 2, спр. 1523, 136 арк.

19. Награда // Земская и городская хроника Черниговской губернии // Черниговская земская неделя. – 1914. – № 50. – 12 декабря.

20. Доклад № 119 О распределении занятий между председателем и членами управы. Журнал Черниговской губернской земской управы июня 3 дня 1914 года № 163 // Журналы заседаний Черниговского губернского земского собрания 50-й очередной сессии 1914 года, состоявшейся 20 февраля – 3 марта 1915 года (с приложениями). – Чернигов: Типография Губернского земства, 1915. – Приложения. – С. 1–3.

21. Держархів Чернігівської обл., ф. 145, оп. 2, спр. 1525, 182 арк.

22. Держархів Чернігівської обл., ф. 1786, оп. 1, спр. 24. – 9 арк.

Рахно А. Я. Земская деятельность П.Н. Солонины

В статье освещены основные вехи жизненного пути и общественной деятельности члена Черниговской губернской земской управы в 1883–1899 и 1901–1917 гг. П.Н. Солонины (1843 – после 1917). Особое внимание уделено анализу его деятельности в Черниговском губернном земстве.

Ключевые слова: П.Н. Солонина, Чернигов, губернское земство, гласный, член управы.

Rakhno O. Ya. Zemstvo activity of P.M. Solonyna

The main milestones and public activity the member of Zemstvo board of Chernihiv province in 1883–1899 and 1901–1917 of P.M. Solonyna (1843– after 1917) is defined. The particular attention is paid to the analysis of his work at the Chernihiv province zemstvo.

Key words: P.M. Solonyna, Chernihiv, province zemstvo, glasnyi, member of the board.

23.03.2016 р.